

„Veidu į Lietuvą“ programos vaidmuo KGB veiklos prieš „Santarą-Šviesą“ planuose

KGB veikla visuomenėje vis dar kelia nemažai aistrų. Yra daug neatsakytų klausimų, neištirtų jo veiklos aspektų. Sovietinio saugumo veikla ir metodai buvo nagrinėjami jau išėivijos, disidentų darbuose, tačiau tik 1991 m. pradėti objektyvūs, paremti autentiškais šaltiniais KGB veiklos Vakaruose tyrimai.

ĮVADAS

Neutralizuoti lietuvių politinę išėiviją buvo viena svarbiausių KGB veiklos sričių per visą sovietinės okupacijos laikotarpį. Tam jis sukaupė nemažai informacijos apie išėivių organizacijas, jų veiklą, tarpusavio santykius, aktyviausius ir todėl labiausiai rūpėjusius išėivius. Siekdamas trukdyti Lietuvos laisvinimo veiklai, t. y. mažinti tarptautinę paramą išėiviams, skaldyti išėivijos jėgas, kliudyti išėivių ryšiams su kitaminčiais Lietuvoje, sovietinis saugumas pasitelkė įvairias priemones – pradedant agentais ir baigiant šmeižto akcijomis spaudoje. Daugiausia KGB dėmesio sulaukė JAV išėivių organizacijos: Pasaulio lietuvių bendruomenė, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, JAV lietuvių taryba, BALF ir, be abejo, „Santara-Šviesa“.

„Santaros-Šviesos“ federacija – liberaliosios krypties lietuvių išėivių organizacija, susikūrė JAV 1957 m. Iš kitų išėivijos orga-

nizacijų ji išsiskyrė tuo, kad pateikė naują požiūrį į Lietuvos laisvinimo taktiką. Jos veikėjų manymu, glaudesni ir aktyvesni ryšiai su sovietine Lietuva, o ne visiškas jos izoliavimas labiau prisidėtų prie Lietuvos laisvinimo. Be to, tai leistų išėiviams geriau pažinti naująją Lietuvą, atnaujinti nutrūkusius ryšius, ypač su intelektualais, ir puoselėti lietuviybę.

Straipsnyje nagrinėjama, kodėl sovietinė valdžia ir KGB išskyrė „Santarą-Šviesą“ iš kitų išėivijos organizacijų, tiriama, kaip sovietinis saugumas siekė pasinaudoti „Veidu į Lietuvą“ programa įgyvendindamas savo planus, nukreiptus prieš „Santaros-Šviesos“ federaciją ir kitas išėivijos organizacijas. Supažindinama su KGB priemonėmis, kurias jis taikė šiai organizacijai, atskiriems jos veikėjams, pasinaudodamas užsimezgušiais glaudesniais liberaliosios išėivijos ryšiais su Lietuva.

Nagrinėjama tema retai nušviečiama istoriografijoje, nors yra svarbi siekiant įvertinti KGB veiksmų, nukreiptų prieš išėiviją, efektyvumą. Taip pat tyrimas padės įvertinti liberaliosios išėivijos pasirinktą taktiką dėl sovietinės Lietuvos.

Temai atskleisti pasitelkiami įvairūs šaltiniai: publicistikos darbai, moksliniai tyrimai, išėivijos spauda (ypač „Santarai-Šviesai“ artimu leidiniu laikomi „Akiračiai“), atsiminimai ir sovietinio saugumo dokumentai.

Norint paaiškinti išskirtinį KGB dėmesį šiai išeivijos organizacijai, būtina pristatyti jos pasirinktą nevienareikšmiškai vertinamą poziciją dėl sovietinės Lietuvos „Veidu į Lietuvą“. Tai padaryti padės „Santaros-Šviesos“ 25-mečio jubiliejui skirtas leidinys¹. Šios pozicijos tikslai ir esmė taip pat atsiskleidžia organizacijos narių biografijose ir atsiminimuose². Paskelbta nemažai atsiliepimų, pamąstymų apie šios pozicijos privalumus, trūkumus ir pavojus³. Ypač informatyvūs išeivio Liūto Mockūno, vieno iš kelionių į Lietuvą ir knygų „kontrabandos“ organizatorių, straipsniai⁴.

Tik nepriklausomoje Lietuvoje pradėti sistemingi KGB ir išeivijos veiklos tyrimai. Paremti gausiais ir įvairiais istorijos šaltiniais, jie leidžia įvairiapusiškai ir objektyviai įvertinti sovietinės valdžios ir KGB veiklą išeivijoje. Paminėtini Arūno Streikaus⁵ tyrimai ir Silvijos Vėlavičienės⁶ straipsniai, akivaizdžiai atskleidžiantys sovietų tikslus. Daiva Dapkutė konceptualiai pristato „Santaros-Šviesos“ ideologinę liniją, išeivių tarpusavio nesutarimus dėl santykių su Lietuva pobūdžio⁷. Šios autorės straipsniai apie „Akiračių“ laikraštį⁸ iliustruoja, kaip „Santara-Šviesą“ bendradarbiavo su sovietinėmis institucijomis, kokių tikslų siekė išeiviai ir kokių – sovietinė valdžia. Autorė supažindina ir su sovietinio saugumo veikla prieš šį išeivijos leidinį. Tačiau D. Dapkutė vengia išeiviams nemalonių temų, pavyzdžiui, neieško atsakymo į klausimą, kodėl „Akiračiuose“ pasirodė neigiamų „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ vertinimų. Be abejo, negalima tvirtinti, kad tokie straipsniai buvo inicijuoti KGB (pats KGB to ir neteigė), bet jais pasinaudota kaip sovietinės propagandos priemone. Tokių straipsnių buvo tik vienas kitas, ir labai norėtusi sužinoti, koku tikslu jie pasirodė. Taip pat paminėtinos istoriko Dariaus Juodžio pub-likacijos⁹. Šis autorius, remdamasis KGB dokumentais ir asmeniniais išeivijos veikėjų fondais, pri-

stato KGB veiklą ir jo planus dėl „Santaros-Šviesos“. D. Juodis taip pat analizuoja KGB galimybes veikti šią organizaciją, daryti jai įtaką. Tačiau susidaro įspūdis, kad autorius pristato tik KGB planus, bet ne pačią veiklą. O veikla tikrai buvo platesnė. Autorius nepasinaudojo galimybe nušviesti KGB darbo kultūrinių, asmeninių ryšių, turizmo srityse. Jo pasirinkti fragmentiški pavyzdžiai neatskleidžia išsamaus KGB veiklos prieš šią organizaciją vaizdo.

Pasirodžius informacijai apie KGB ir išeivijos ryšius, sulaukiama gana kategoriškos ir, galima sakyti, gynybinės išeivių reakcijos¹⁰. Tai iliustruoja istoriko, KGB veiklos tyrėjo Arvydo Anušausko ir išeivio Zenono Rekašiaus polemika dėl KGB veiklos prieš išeivius ir išeivių verbavimo¹¹. Ji patvirtina, kad atsiminimai, nors labai įdomūs ir naudingi, neatstoja mokslinių tyrimų, siekiančių visapusiškai, objektyviai, remiantis įvairiais šaltiniais žiūrėti į problemą. Z. Rekašius iš dalies antrina ir Kazys Almenas¹². Galima jam pritarti, kad nedera visiškai pasitikėti KGB dokumentais, tačiau ir sumenkinti sovietinio saugumo veiklą nėra teisingas požiūris.

Bendruosiuose veikaluose, nagrinėjančiuose sovietinės Lietuvos istoriją ir išeivijos politinę veiklą, taip pat keliamas sovietinės Lietuvos ir išeivijos bendradarbiavimo klausimas¹³ bei agentų veikla tarp išeivių¹⁴. Pažymėtina, kad trūksta šaltiniais paremtų mokslinių darbų, ypač aptariančių „Veidu į Lietuvą“ programos veiksmingumą, kurie padėtų įvertinti ir KGB veiklą. Dauguma darbų yra publicistinio pobūdžio, juose neišvengta subjektyvumo, emocijų.

Spauda – dar vienas svarbus tyrimo šaltinis. Išeivijos spaudiniai pateikia užsienio lietuvių diskusijas santykių su sovietine Lietuva klausimu, suteikia informacijos, kaip KGB sekėsi panaudoti spaudą propagandai. Išeivijai skirtas sovietinis laikraštis „Gimtas kraštas“ atskleidžia, kaip lietuvių lankymasis

Vakaruose ir išeivių viešnage Lietuvoje buvo naudojama sovietinei propagandai.

Vis dėlto šio tyrimo pagrindas yra Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) esantys KGB žvalgybos ir ideologinės kontržvalgybos skyrių dokumentai. Tai agentūrinių, operatyvinių priemonių, kurių ketinama imtis prieš šią organizaciją, planai, agentūriniai pranešimai, pažymos, vidaus susirašinėjimas ir kt. Be abejo, KGB dokumentus reikia vertinti atsargiai. Būtina kritiškai žiūrėti į juose esančią informaciją, deklaruojamą darbų sėkmę, ypač kai kalbama apie agentų verbavimą, propagandines akcijas, nes KGB buvo linkęs pernelyg gerai vertinti savo priemonių veiksmingumą. KGB dokumentams trūksta objektyvumo, nes juose akivaizdus ideologinis išeivių ir jų veiklos vertinimas. Tačiau ideologinės klišės, klaidingi vertinimai – taip pat svarbus aspektas, atskleidžiantis sovietinio saugumo požiūrį į „Santarą-Šviesą“ ir apskritai į išeivijos veiklą. Sovietinio saugumo dokumentams būdingas abstraktumas, šabloniškumas trukdo geriau suvokti šios struktūros veiklą. Vis dėlto KGB dokumentai atskleidžia svarbiausias šios institucijos darbo kryptis ir priemones. Be jų nagrinėti sovietinio saugumo veiksmus prieš išeiviją būtų neįmanoma.

„VEIDU Į LIETUVĄ“ TAKTIKOS GALIMYBĖS IR PAVOJAI: IŠEIVIJOS IR SOVIETŲ VALDŽIOS VERTINIMAI

Liberaliosios pakraipos išeivijos organizacija „Santara-Šviesa“ Lietuvos laisvinimo veiklai pasitelkė prof. Stepono Kairio (Juozo Kaminsko) pasitraukusią į Vakarus Lietuvos šviesuomenei iškeltą šūkį „Visu veidu į Lietuvą“. S. Kairys ragino artimiausiu bendrauti su Lietuvoje pasilikusiais lietuviais, nesiriboti vien asmeniniais ryšiais. Jo nuomone, išeiviams tai padėtų puoselėti lietuvių, geriau

pažinti Lietuvą, o Lietuvos lietuvius paskatintų įsitraukti į disidentinę veiklą.

Sovietinės sistemos sukurta geležinė uždanga neleido laisvai bendrauti išeiviams ir lietuviams, gyvenantiems Lietuvoje, tačiau visiškai nutraukti jų ryšių nepavyko. Septintajame dešimtmetyje pagerėjo JAV ir SSRS santykiai. Atitinkamai sovietinė valdžia sušvelnino kelionių į Lietuvą tvarką. Pasikeitusi padėtis paskatino išeivių diskusijas dėl santykių su sovietine Lietuva. Buvo svarstoma ne tik ar reikia palaikyti ryšius su Lietuva, bet ir koks tas bendravimas turėtų būti, kad nepakenktų Lietuvos laisvinimo veiklai, kokie turėtų būti santykiai su okupacine valdžia ir visuomene. Šiems klausimams išeivijos spaudoje skirta išties nemažai dėmesio.

Liberalioji išeivija susidariusias aplinkybes vertino kaip naują galimybę užmegzti su sovietine Lietuva, jos inteligentija ne tik asmeninius, bet ir kultūrinius ryšius. Taip pat ir „Santara-Šviesa“ pasisakė ne vien už asmeninius ryšius, ką toleravo ir konservatyvesnioji išeivijos dalis, bet ir už oficialius santykius su valdžios institucijomis, ypač kultūros lygmenyje¹⁵. Savo poziciją organizacija grindė mintimi, kad okupacinės valdžios negalima tapatinti su lietuvių tauta¹⁶. „Santaros-Šviesos“ narių nuomone, toks bendravimas suteiktų progą geriau pažinti Lietuvą, jos laimėjimus, atvertų politiškai ir kultūriškai atskirtai šaliai modernias intelektualines sroves, leistų keistis literatūra ir spauda¹⁷. Valdas Adamkus atsiminimuose rašo, kad asmeninis bendravimas, demokratijos sklaida, knygų gabenimas į Lietuvą turėjo sustiprinti išeivių ryžtą dirbti Tėvynės labui net ir komunistų kontroliuojamose kultūros institucijose¹⁸. Romas Sakadolskis taip pat pabrėžia, kaip buvo svarbu užmegzti ar atnaujinti asmeninius ryšius¹⁹.

Išeiviai suvokė, kad visus jų ryšius su Lietuva kontroliuoja okupantas, bet buvo

linkę siekti savo tikslų naudodamiesi visomis įmanomomis priemonėmis ir galimybėmis. Jų nuomone, ryšiai yra daug svarbesni ir reikalingesni išeivijai ir lietuviams, gyvenantiems Lietuvoje, nei okupantui²⁰. Karolis Drunga buvo įsitikinęs, kad neasmeninių ryšių nereikėtų atmesti iš principo, nes tai – papildoma galimybė bendrauti su tauta. Reti kontaktai su okupantais neturėtų reikšti okupacijos pripažinimo. Be to, ne kiekvienas kolaborantas yra tautos išdavikas. Vincas Trumpa taip pat pritarė nuomonei, kad palaikyti ryšius su tautiečiais nėra tolygu bendradarbiauti su kolaborantais. „Ar tas bendradarbiavimo baubas kartais nėra išpūstas?“²¹ – klausė V. Trumpa. Vincas Rastenis, iš pradžių pasisakęs prieš oficialius ryšius su Tėvyne, kadangi „laisvi kultūriniai ryšiai sunkiai įmanomi, nes menininkai, kaip ir visa visuomeninė, kultūrinė vieša veikla, yra valdžios kontroliuojami“²², vėliau savo požiūrį pakeitė. Jis manė, kad kultūriniai ryšiai svarbūs pačiai išeivijai, nes padeda puoselėti lietuvių tautą. O palaikyti ryšius su tauta nereikia bendradarbiauti su okupantu, – teigė V. Rastenis²³. R. Sakadolskis įsitikinęs, kad Lietuvos izoliavimas, visiškas atsiribojimas nuo jos buvo labai pavojingas pačiai Lietuvai²⁴.

Konservatyvesnėje išeiviai laikėsi nuostatos, kad su okupuota Lietuva galima palaikyti tik asmeninius ryšius, nes oficialūs santykiai reikštų okupacijos ir aneksijos pripažinimą. Tokių jų požiūrį lėmė įsitikinimas, kad sąlygas diktuoja sovietinė valdžia, kuri siekia panaudoti išeivius savo politiniams tikslams. VLIK'as savo 1961 m. priimtoje rezoliucijoje pažymėjo, kad „organizuotas laisvųjų lietuvių bendravimas kultūriniais ir kitokiais reikalais su okupacinio režimo organais ar jų agentūromis Lietuvoje reikštų Lietuvos aneksijos pripažinimą – tai būtų ne kas kita kaip savanoriška talka Sovietų Sąjungai legalizuoti agresiją prieš Lietuvą ir jos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą“²⁵.

Šis dokumentas atspindėjo konservatyviau nusiteikusių išeivių požiūrį į santykius su okupuotu kraštu. Tačiau jie neprieštaravo, kad būtų mezgami asmeniniai ryšiai. Tokių požiūrį rėmė ir išeivis Vytautas Vaitiekūnas. Jo manymu, organizuoti kultūriniai ryšiai gali prisidėti prie Lietuvos aneksijos įteisavimo²⁶. Bronys Raila taip pat nuogaštavo, kad sovietai gali pasinaudoti užsimezgusiais santykiais ir dar labiau sustiprinti propagandą, raginančią grįžti į Lietuvą²⁷. Išeivių žurnalas „Aidai“ rašė, kad „beprasmiška ginčytis dėl kultūrinių ryšių naudos, tačiau negalima pamiršti, kad okupantas sprendžia, kiek ir kokių ryšių leisti. Okupantas šiek tiek praskleidžia uždangą vardan kultūrinių ryšių ir tai galime tik teigiamai sutikti, bet ar normalu, peršant kultūrinius ryšius, neišleisti iš laisvojo pasaulio nei lietuviškos knygos, nei spaudos?“²⁸ Įvairių išeivijos atstovų pasisakymai išeivių žurnale „Lietuvių dienos“ atskleidžia, kad dalis išeivių buvo nusiteikę ne prieš bendravimą apskritai, o prieš bet kokius santykius su sovietinės valdžios institucijomis. Jų manymu, sovietai, pasitelkdami bendradarbiavimą, siekia skaldyti išeivius, panaudoti juos savo politiniams, propagandiniams tikslams, nes kultūra jiems yra politikos dalis²⁹.

Tiek išeiviją, tiek „Santaros-Šviesos“ federaciją LKP ir KGB suvokė kaip sau priešiškas jėgas. Išeivijos veikla buvo laikoma ideologinės Rytų ir Vakarų konfrontacijos išraiška. Ričardas Vaigauskas mokomojoje knygoje čekistams „Santaros-Šviesos“ grėsmę aiškino taip: „Užmaskuota antikomunistinė „Santaros-Šviesos“ veikla pavojinga tuo, kad ji grindžiama marksizmo-leninizmo revizija, pridengta pseudosocialistiniais šūkiomis. Federacijos ideologai – Kavolis, Rastenis, Trumpa – sukūrė pseudofilosofinę „lietuviškojo liberalizmo“ teoriją, kuri visiškai sutampa su Vakaruose egzistuojančiomis revizionistinėmis koncepcijomis. Manipuliuodami „laisvės“, „asmenybės“, „individualizmo“

„revoliucijos“ kategorijomis, jie propaguoja „moderniojo komunizmo“, „laisvosios demokratijos“ idėjas, siekdami įpiršti tarybiniam žmonėms „dialogą apie Vakarų kultūrą... Tačiau visas federacijos vadeivų antitarybiškumas atsiskleidžia jų teiginiuose, kad „jie nekelia tiesioginio uždavinio kovoti su Tarybų valdžia, nes ji pasmerkta neišvengiamai žlugti.“³⁰

Komunistų partijos veikėjai tvirtino, kad JAV siekia perkelti ideologinę diversiją į SSRS vidų, o „Santaros-Šviesos“ norą užmegzti ryšius su Lietuva vertino kaip ketinimą daryti ideologiškai kenksmingą įtaką³¹ ir pačią organizaciją laikė priešiška sovietinei Lietuvai³². Lietuvių inteligentijos susidomėjimą glaudesniais ryšiais su užsieniu³³ KGB suvokė kaip grėsmę dėl „neigatyvaus ideologinio poveikio“³⁴. Neigiamas organizacijos vertinimas nesutrukdė LKP ir KGB išvelgti joje galimybės įgyvendinti savo tikslus. Pasitelkusi kultūrinį bendradarbiavimą, LKP siekė įteisinti savo valdžią tiek tarptautinėje bendrijoje, tiek tarp išeivių, išplėsti savo rėmėjų gretas ir atitraukti išeivius nuo politinės veiklos, t. y. jų veiklą depolitizuoti. 1969 m. LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus KGB vadovų pasitarime pabrėžė, kad būtina plėsti SSRS šalininkų ratą³⁵. Be to, sovietinė valdžia atkreipė dėmesį į užsienio lietuvių nesutarimus dėl santykių su Lietuva ir norėjo tuo pasinaudodama toliau skaldyti išeivių jėgas. Įgyvendinti šiuos tikslus LKP pasitelkė KGB ir kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje organizaciją „Tėviškė“. Ši veikla pirmiausia buvo nukreipta prieš menininkus. Valdžios ir KGB manymu, meno žmonės lengviau įtraukti į kultūrinius ryšius, nes politika jiems rūpi mažiau už meną³⁶. Taip juos galima panaudoti propagandos tikslais. Kad partijai šie kultūriniai ryšiai buvo svarbūs, rodo ir jos dėmesys KGB veiklai prieš išeiviją. Tai liudija ir KGB ataskaitos LKP CK.

Antai 1986 m. vasario mėn. KGB pirminko Juozo Petkevičiaus rašte LKP CK dėl „atlikto darbo atskiriant „Santaros-Šviesos“ vadovybę nuo reakcinės išeivijos“ pateiktas priemonių planas, kaip skaldyti išeivius³⁷. Dokumentas rodo, kad KGB veiklą prižiūri, jai vadovauja komunistų partija.

„Santaros-Šviesos“ idėja atsigręžti į Lietuvą, nors ir grįsta gerais ketinimais, išeivijos buvo sutikta su nepasitikėjimu ir sukėlė tarp išeivių trintį. Tačiau tarpusavio priešprieša nebuvo tokia didelė ir lemtinga, kad visiškai suskaldytų išeiviją, – tai pripažino ir KGB³⁸. Čia labai tiktų R. Sakadolskio palyginimas su audra stiklinėje³⁹. Nors lemtingų padarinių išeivių santykiams tai neturėjo, tačiau į susiklosčiusią padėtį sovietinė valdžia ir KGB atkreipė daugiau dėmesio. Komunistinis režimas neigiamai vertino organizaciją ir jos ketinimus užmegzti ryšius su Lietuvos inteligentija. Tai jis suvokė kaip grėsmę, kišimąsi į vidaus reikalus, priešišką antisovietinę veiklą, užmaskuotą rūpinimusi tautiečių, lietuvių tautos likimu. Kultūrinį bendradarbiavimą buvo siekiama panaudoti tik sovietiniam režimui naudinga politine, propagandine linkme.

KGB VEIKLA KULTŪRINIO BENDRADARBIAVIMO SRITYJE

Bendrieji KGB veiklos bruožai. Liberaliosios išeivijos ir sovietinės Lietuvos kultūrinis bendradarbiavimas – tai suaktyvėjusios asmeninės ir turistinės kelionės į Lietuvą ir užsienį, meno kolektyvų gastrolės, viešas ir neviešas keitimasis spauda, literatūra. KGB dokumentai rodo, kad sovietinis saugumas naudojo šias priemones kenkti „Santarai-Šviesai“ ir apskritai visai išeivijai. Vienos jų buvo nukreiptos tiesiogiai prieš „Santarą-Šviesą“, o kitos atskleidžia KGB siekį ją pasinaudoti veikiant prieš kitas išeivių

organizacijas. Svarbiausias, bet ir sunkiausiai įgyvendinamas uždavinys – agentų iš išėivių ar jų aplinkos verbavimas. Agentai siekė priartėti prie „Santaros-Šviesos“ vadovybės, aktyviausių jos veikėjų, sekti jų veiklą, užkirsti kelią jų galimiems antisovietiniams veiksams. Jie taip pat turėjo skatinti užsienio lietuvius aktyviau bendrauti su Lietuva. KGB, kitos propagandinės struktūros, tarp jų ir „Tėviškė“, turėjo sleisti sovietinę propagandą pasinaudodamos šiais ryšiais. Kartu propaganda turėjo tapti ir išėivijos diskreditavimo forma. Kadangi „Santaros-Šviesos“ nariai dalyvavo ir kitų išėivijos organizacijų veikloje, KGB veiksmai prieš šią organizaciją tapo dar aktualesni, nes KGB planavo „per santariečius kompromituoti VLIK, ALT, PLB antisovietinį kursą ir taip atskirti liberalią nuo konservatyviosios išėivijos dalies“⁴⁰. Visos šios priemonės turėjo pakenkti ne tik „Santarai-Šviesai“, kitoms išėivijos organizacijoms, bet ir visai Lietuvos laisvinimo veiklai.

KGB tikslai ir taikomų priemonių įvairovė atsispindi 1970, 1972 ir 1986 m. darbo su šia organizacija planuose. KGB sugriežtino savo veiklą po 1972 m. gegužės įvykių Lietuvoje. Vertindama antisovietinę veiklą respublikoje, sovietinė valdžia neieškojo jos vidinių priežasčių, o matė tik neigiamą Vakarų įtaką. „Santara-Šviesą“, būdama atvira organizacija, ėmė kelti dar didesnę įtarimą. Po tų įvykių „Santara-Šviesą“ buvo pavadinta antisovietine organizacija ir 1972 m. „Gimtajame krašte“ apkaltinta ardomąja veikla prieš sovietinę Lietuvą⁴¹. Tad kaip tik po 1972 m. KGB ėmė aktyviau veikti prieš „Santara-Šviesą“. Sovietinio saugumo dokumentai atskleidžia, kokiomis priemonėmis ir kokiose srityse buvo stengiamasi daryti poveikį šiai organizacijai, panaudoti ją savo tikslams. Jie rodo KGB ketinimus pasitelkus atsivėrusias galimybes įgyvendinti savo operatyvinius-agentūrinius, propagandinius

tikslus. KGB tikslai ir priemonės, domėjimosi objektai metams bėgant kito nedaug, skyrėsi tik tam tikri aspektai ir akcentai. Kadangi „ardomasis“ išėivijos darbas buvo traktuojamas labai plačiai, tad ir KGB veikla apėmė daug sričių.

Agentų darbas, kurio pagrindu buvo organizuojama tolesnė KGB operatyvinė veikla, buvo šios institucijos galios ir veiklos pamatas. Per agentus sovietinis saugumas mėgino priartėti prie „Santaros-Šviesos“ vadovybės, aktyviausių jos narių, pasisakusių už bendradarbiavimą su Lietuva. Į jų akiratį pateko garsūs „Santaros-Šviesos“ veikėjai Karolis ir Mykolas Drungos, K. Almenas, Raimondas Mieželis, L. Mockūnas, Tomas Remeikis, Z. Rekašius, Marija Gimbutienė, V. Adamkus ir kt.⁴² Kai kuriems jų buvo pradėtos operatyvinės bylos, vykdoma agentūrinė, operatyvinė veikla. Buvo nagrinėjamos šių išėivių politinės pažiūros, sekama jų veikla. KGB akiratyje buvo ir šių asmenų artimieji, Lietuvoje gyvenantys draugai, kuriuos buvo norima užverbuoti ir panaudoti prieš svarbius išėivius. Užsienio lietuvių artimieji turėjo informuoti KGB apie savo pažįstamų išėivijos veikėjų darbus, planus bei daryti jiems ideologinį poveikį, t. y. skatinti artimiau bendradarbiauti su Lietuva, ir taip atitraukti juos nuo antisovietinės veiklos. Sovietinis saugumas, siekdamas įgyvendinti savo agentūrinius ir propagandinius tikslus, panaudojo turizmo sektorių, o spauda buvo ir sovietinės propagandos, ir išėivijos kompromitavimo priemonė.

Turistinės kelionės: nuo galimybių užverbuoti iki propagandinių akcijų. Manytina, kad lietuvių išvykos į užsienį ir išėivių viešnagės Lietuvoje buvo palankiausia galimybė verbuoti. Be to, turistinės kelionės buvo pasitelkiamos kaip propagandos priemonė. Jos turėjo pakeisti neigiamą išėivijos nuomonę apie sovietinę sistemą ir padidinti

režimo šalininkų gretas. Sovietinė valdžia labai palankiai vertino lietuvių menininkų keliones į užsienį ir jomis naudojosi. Tokios išvykos turėjo paneigti išeivių skleidžiamą „mitą“, kad lietuviai negali išvykti į Vakarų ir laisvai bendrauti su užsieniečiais⁴³. Tačiau KGB gerai suprato ir šių viešnageių keliamą grėsmę. Jų metu atsirasdavo puikių progų neoficialiai pasikeisti literatūra. Tad nors išeiviai buvo laukiami Lietuvoje, bet visos viešnagės metu akylai stebimi.

Sovietinė valdžia ir KGB siekė, kad kuo daugiau garsių išeivių apsilankytų Lietuvoje, nes čia juos būtų galima panaudoti politiniais tikslais. Tačiau aršioms sovietinio režimo kritikams buvo trukdoma atvykti į Lietuvą. Antai Z. Rekašius ir R. Sakadolskis kurį laiką buvo nepageidaujami Lietuvoje. Politinėje veikloje nedalyvaujantys išeiviai, menininkai buvo „nepavojingi“, tad turėjo daugiau galimybių lankytis Lietuvoje. XX a. devintajame dešimtmetyje valdžia kontrolę susilpnino, tad kelionių padaugėjo.

Išeivių viešnageių Lietuvoje buvo palanki proga KGB įgyvendinti savo operatyvinius, agentūrinius ir propagandinius planus. Pirmiausia ieškota galimybių juos prisivilioti į Lietuvą. KGB naudojosi Lietuvoje gyvenančiais išeivių giminaičiais, draugais ir pažįstamais. Galimybė išvykti į užsienį neretai buvo nemenkas motyvas tiek Lietuvos lietuviams, tiek išeiviams būti užverbuotiems⁴⁴. Viename iš agentūrinių-operatyvinių priemonių, skirtų „Santarai-Šviesai“, planų rašoma, kad agento Linarto giminaitis Sąvadautojas (Svodnik) yra aktyvus šios išeivijos organizacijos veikėjas, artimas jos vadovams. KGB siekė per šį agentą pasikviesti Sąvadautoją į Lietuvą ir supažindinti jį su tariamai veikiančia grupe, kuri neva remianti „Santaros-Šviesos“ idėjas. Šiam planui pavykus, KGB būtų siekęs priartėti prie „Santaros-Šviesos“ lyderių⁴⁵. KGB norėjo iširti galimybę užverbuoti šį

prijaučiantį „Santaros-Šviesos“ idėjoms išeivį, kuriam suteikė Filosofo slapyvardį. Sovietinis saugumas planavo per agentą Arą pakviesti Filosofą į Lietuvą⁴⁶. Agentui Arbėnui buvo keliamas uždavinys palenkti V. Adamkų, kad šis apsilankytų Lietuvoje⁴⁷. Agentai turėjo išsiaiškinti ir galimybę užverbuoti operatyvinį objektą Pūką jam lankantis Lietuvoje⁴⁸. Agentas Kalvis turėjo pasinaudoti „Santaros-Šviesos“ nario Vytauto Vepšto⁴⁹ 1978 m. kelione į Lietuvą, kad užmegztų ryšius su „Santara-Šviesa“. Pažymėtina, kad šią agentūrinę užduotį rengė įvairūs KGB padaliniai, įskaitant ir SSRS KGB 5-ąją valdybą. Agentas šiai užduočiai buvo atitinkamai ruošiamas⁵⁰. Jis turėjo prisistatyti atstovaujant tariamai gyvuojančiai disidentų grupei ir paprašyti perduoti „Santarai-Šviesai“ „savo“ organizacijos dokumentus. Buvo modeliuojami pokalbiai ir elgsena, mokomasi, ką atsakyti į klausimus. Pavyzdžiui, agentas Kalvis buvo mokomas, kad jeigu išeivijos lietuvis jo „paprašytų šios grupės kitų narių vardų, atsakyti tai padaryti ir pasiteisinti [...] konspiraciniais sumetimais. Jeigu nenorės su juo bendrauti, tegu „Santara“ pasiūlo kitą asmenį tolimesniam bendravimui.“⁵¹ KGB šią operaciją įvertino kaip pasisekusią, nes buvo užmegzti ryšiai, tačiau minėtas asmuo atsisakė paimti dokumentus, nes pabijojo⁵². Kai kurios verbavimo akcijos KGB pavyko. Antai vienas iš „Santaros-Šviesos“ narių, pasisakęs už bendravimą su sovietine Lietuva, tapo agentu Pirkliu (Kupec). KGB užmezgė su juo ryšius, kuriuos įtvirtino 1981 m. jam viešint Vilniuje. Pirklys turėjo rinkti informaciją apie „Santaros-Šviesos“ narius, padėti KGB įgyvendinti propagandines ir kompromitavimo akcijas spaudoje⁵³. Būta ir atvejų, kai pats žmogus galėjo nežinoti, kad yra verbuojamas arba kad KGB jį laiko savo agentu. Taip atsitiko Ilinojaus universiteto mokslininkei Violetai Kelertienei. KGB operatyvinis darbuotojas Pranas Sinkevičius,

kuris dirbo prisidengęs „Tėviškės“ draugija, ją įvardijo kaip asmenį, su kuriuo užmegzti pasitikėjimu grįsti ryšiai. Su mokslininke buvo sutarta, kad ji nurodytu adresu siųs informaciją apie „Santaros-Šviesos“ renginius. Be abejo, KGB šiose akcijose nesiafišavo. Viešinti Lietuvoje V. Kelertienei buvo taikomos operatyvinės techninės priemonės, renkama ją kompromituojanti informacija. Sužinojusi tikruosius su ja bendravusių asmenų tikslus, mokslininkė nutraukė šiuos ryšius⁵⁴.

Turistų iš Vakarų ir ypač garsių išėivių kelionėms buvo ruošiamasi ypatingai – rengiami įvairūs agentūriniai, operatyviniai ir propagandiniai planai. Kiekvieną garsesnį į Lietuvą atvykstantį išėivį KGB siekė užverbuoti, sukompromituoti arba panaudoti savo propagandinėms akcijoms. Agentai, pasitelkę operatyvines, operatyvines technines priemones, turėjo sužinoti žymių išėivių planus Lietuvoje. Sovietinis saugumas siekė atskleisti išėivijos veikėjų pažiūras, požiūrį į sovietinę Lietuvą, kas parodytų, ar įmanoma su jais bendradarbiauti glaudžiau. Ypač domino jų galimi susitikimai su „antisovietiniais elementais“ ir literatūros platinimas.

Išėiviai visą viešnaugės Lietuvoje laiką buvo akylai stebimi ir kontroliuojami. Kaip KGB „pasitinka“ išėivius Lietuvoje, rodo išlikę agentūriniai, operatyviniai planai ir ataskaitos. Toliau pateikiami pavyzdžiai atskleidžia, kaip atidžiai sovietinis saugumas stebėjo aktyvius „Santaros-Šviesos“ veikėjus R. Sakadolskį, M. Drungą, Aleksandrą Štromą ir Z. Rekašių jiems viešinti Lietuvoje.

R. Sakadolskis, kuriam KGB suteikė Paveldėtojo (Naslednik) slapyvardį, buvo ne tik „Santaros-Šviesos“ veikėjas, bet ir „Amerikos balso“ radijo stoties bendradarbis. Jis buvo vienas iš Pasaulio lietuvių jaunimo kongreso 1972 m. organizatorių. Aktyvi R. Sakadolskio veikla atkreipė ir KGB dėmesį. 1973 m. KGB rekomendavo įtraukti jį į operatyvinę įskaitą ir uždrausti jam įvažiuoti į Lietuvą⁵⁵. R. Sa-

kadolskiui vėl lankytis Lietuvoje leista tik 1985 m. KGB siekė neutralizuoti šio asmens antisovietinę veiklą ir jį kompromituoti⁵⁶. Sovietinis saugumas nekėlė sau uždavinio R. Sakadolskį užverbuoti, tačiau ieškojo tam potencialių kandidatų iš jo aplinkos. Agentai turėjo R. Sakadolskį stebėti visą viešnaugės Lietuvoje metą. Jie turėjo rinkti informaciją apie šį asmenį, sužinoti, su kuo jis bendrauja, daryti jam ideologinį poveikį ir užkirsti kelią galimiems jo antisovietiniams veiksmams (mėginimui atvežti nelegalios literatūros, susitikimams su kitaminčiais). Vis dėlto buvo padaryta išvada, kad R. Sakadolskio pokalbiai yra labiau buitinio pobūdžio⁵⁷, nieko antisovietiško, įtartino nepastebėta. Tad ne visos kelionės į Lietuvą buvo skirtos antisovietinei veiklai. Operatyvinis darbuotojas Vilius Kontrimas, prisidengęs darbu Vidaus reikalų ministerijoje, turėjo surengti pokalbį su R. Sakadolskiu ir jo žmona ir išsiaiškinti jų politines pažiūras, požiūrį į JAV politiką. Kitas operatyvinis darbuotojas, prisidengęs darbu „Tėviškės“ draugijoje, turėjo gauti informacijos apie „Amerikos balso“ lietuviškų laidų redakciją, jos bendradarbius. Supažindinant R. Sakadolskį su sovietinės sistemos laimėjimais buvo siekiama sušvelninti antisovietinį jo veiklos pobūdį⁵⁸.

Dar viena „Santaros-Šviesos“ veikėja, kuria domėjosi KGB, buvo Eglė Juodvalkytė, kurią KGB vadino Judita. Ji dirbo „Akiračiuose“, „Metmenyse“ ir „Laisvosios Europos“ radijuje. Lietuvoje E. Juodvalkytė lankėsi 1975 m. ir buvo KGB akylai stebima kaip turinti „Santaros-Šviesos“ vadovų pavedimą susitikti su Lietuvos inteligentais. Saugumas rinko informaciją apie E. Juodvalkytę, stebėjo jos elgesį, domėjosi, su kuo bendrauja, kur lankosi. Ji buvo perspėta grįžus namo vengti antisovietinių pasisakymų, nes priešingu atveju bus uždrausta atvykti į Lietuvą⁵⁹. Kitą kartą lankantis Lietuvoje, jai taip pat buvo taikomos agentūrinės ir operatyvinės techni-

nės priemonės. Gauti žinių apie „Laisvosios Europos“ radiją turėjo padėti E. Juodvalkytės giminaitis (buvęs KGB bendradarbis), kuris taip pat turėjo neleisti jai bendrauti su „netinkamais“ žmonėmis. Agentai stebėjo E. Juodvalkytę ir lituanistikos kursuose Vilniaus universitete. Agentai Ažuolas, Literatas ir KGB patikimi asmenys turėjo išsiaiškinti jos tikslus Lietuvoje, formuoti teigiamą jos požiūrį į sovietinę sistemą. Taikant operatyvines technines priemones buvo tikrinama jos korespondencija, siekiama išsiaiškinti, ar ji negauna nelegalios literatūros. Buvo mėginama patraukti ją bendradarbiauti su KGB. KGB bendradarbiai jai įrodinėjo, kad „Laisvės“ radijo komitetas yra respublikos priešas, todėl kiekvieno lietuvių pareiga su juo kovoti⁶⁰. Rados medžiagos, kuri padėtų E. Juodvalkytę užverbuoti, prisidengus darbu Vidaus reikalų ar Švietimo ministerijoje, reikėjo surengti pokalbį su ja. Jeigu paaiškėtų, kad galimybės užverbuoti nėra, ją kompromituoti kaip priešiškos radijo stoties bendradarbę⁶¹ ir pagrasinti, kad bus uždrausta atvykti į Lietuvą⁶², – tokie buvo KGB planai dėl vadinamosios Juditos. Sovietinis saugumas taikė įvairias priemones – nuo agentų įtikinėjimo bendradarbiauti geruoju iki spaudimo, šantažo.

K. ir M. Drungos, tėvas ir sūnus, į KGB akiratį pateko dėl autoriteto tarp išeivių ir savo veiklos. Dėl darbo „Santaroje-Šviesoje“, „Metmenyse“ ir „Akiračiuose“ bei palankių pasisakymų apie ryšius su sovietine Lietuva 1985 m. buvo pradėta M. Drungos išankstinio tyrimo byla. Jam suteiktas Daktaro slapyvardis⁶³. Jo viešnagė Lietuvoje 1987 m. taip pat norėta panaudoti agentūriniais, propagandiniais tikslams. Iš anksto buvo pradėta rinkti informacija apie jį. Iš KGB bendradarbio Marko gauta žinių apie M. Drungos veiklą išeivijoje, ryšius su lietuviais. Visą viešnagės Lietuvoje laiką jis buvo akylai stebimas, ir ne tik Vilniuje. Turistų grupei

vykstant į Kauną, Druskininkus, Klaipėdą, Panevėžį, tų miestų KGB skyriai būdavo įpareigojami sekti⁶⁴. Žurnalistui agentui Tichonovui buvo skirta užduotis daryti M. Drungai ideologinį poveikį, konkrečiais pavyzdžiais parodyti sovietinės sistemos laimėjimus. KGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojas V. Kontrimas taip pat rinko informaciją apie M. Drungą. Agentas Kazys kaupė žinias apie šio asmens šeimą, ryšius, požiūrį į sovietinę tikrovę. Tačiau M. Drungą atsisakė duoti interviu „Komjaunimo tiesai“, paaiškindamas, kad nenori kalbėti apie politiką⁶⁵. Agentas Kalytis bendravo su K. ir M. Drungomis jiems vykstant atgal į JAV. Savo agentūriniam pranešime Kalytis pateikė informacijos apie šiuos veikėjus, jų nuomonę apie Lietuvą⁶⁶. Sovietinė valdžia troško gauti garsių išeivių palankių atsiliepimų, straipsnių apie sovietinį gyvenimą. Kadangi M. Drunga dirbo spaudoje, mėginta išprašyti jo interviu. „Jeigu nepavyks išnaudoti jį operatyvinėse akcijose, bent jau propagandinėse, palenkti jį pasisakyti sovietinėje spaudoje. Jeigu ir tai nepavyks, jo buvimas Lietuvoje nepageidautinas“⁶⁷, – tokie buvo KGB planai dėl M. Drungos.

Inžinierius Z. Rekašius, kuriam saugumas davė Profesoriaus slapyvardį, buvo dar vienas „Santaros-Šviesos“ narys, aktyvus išeivis, dirbęs „Akiračiuose“. Turint planų panaudoti jį techninėje žvalgyboje ir dėl jo pozicijos palaikyti ryšius su Lietuva Z. Rekašius 1968 m. buvo įtrauktas į įskaitą. 1973 m. šio asmens byla buvo nutraukta dėl jo antisovietinių pasisakymų. Be to, penkerius metus jam uždrausta atvykti į Lietuvą. 1981 m. Z. Rekašiui lankantis Lietuvoje, sovietiniai pareigūnai rado pas jį antisovietinės literatūros, ir jam vėl buvo uždrausta lankytis Lietuvoje. Tačiau vėliau „Akiračiuose“ pasirodžius palankių straipsnių, jis buvo prisimintas. 1987 m. jam vėl leista atvykti į Lietuvą. Tada buvo analizuojama galimybė

jį užverbuoti ar panaudoti propagandinėms akcijoms. Viešnagės Lietuvoje metu Z. Rekašių stebėjo KGB bendradarbiai ir mėgino daryti jam ideologinį poveikį. Viešbutyje įsikūrę agentai taikė operatyvines technines priemones, kad išsiaiškintų jo ketinimus Lietuvoje ir sužinotų, ar jis nėra atvežęs nelegalios literatūros. Agentas Magda, istorijos mokslų daktaras, turėjo Z. Rekašiumi aprodyti sostinę, supažindinti jį su socializmo laimėjimais. Agentas Žemaitis pristatė operatyvinį darbuotoją P. Sinkevičių, aišku, prisidengusį tam tikra legenda. Iš išeivio norėta gauti daugiau informacijos apie „Santarą-Šviesą“. KGB priėjo prie išvados, kad galimybė šį asmenį užverbuoti menka, bet ketino jį panaudoti propagandinėms akcijoms⁶⁸. Buvo tikimasi, kad po viešnagės Lietuvoje bei atitinkamai pasidarbavus agentams Z. Rekašius turėtų teigiamai atsiliiepti spaudoje apie sovietinę Lietuvą. Jo interviu „Gimtajame krašte“ pasirodė 1987 m. spalio 28 d.⁶⁹

V. Adamkus savo prisiminimuose kalba apie neįkyrią (nors ir ne visada) valdžios globą jam lankantis Lietuvoje. Antai 1972 m. jis buvo pasitiktas oro uoste ir valdžios, o ne giminaičių automobiliu nuvežtas į viešbutį; sulaikytas parvykstantis iš Trakų, kur važiuoti buvo negalima, jam paskirtas „globėjas“ iš Užsienio reikalų ministerijos, t. y. KGB darbuotojas, kuris lydėjo jį visą lankymosi Lietuvoje laiką 1974 m.⁷⁰

Buvo stebimi ne tik pavieniai išeiviai, bet ir ištisos turistų grupės. Buvo stengiamasi daryti turistams ideologinį poveikį ir panaudoti juos savo tikslams. Turistines keliones organizavo „Tėviškė“, kuria prisidengęs veikė KGB. Tad sovietinis saugumas per agentus kontroliavo visą kelionių organizavimą. Saugumo bendradarbiai stebėjo lietuvių išeivius nuo pat jų viešnagės Lietuvoje pradžios iki pabaigos. Antai 1987 m. į Lietuvą atvyko 21 „Santaros-Šviesos“ narys, tarp kurių buvo ir minėtas M. Drunga. KGB

ėmėsi atitinkamų priemonių. Saugumiečiai stengėsi kontroliuoti atvykėlių judėjimą ir bendravimą su vietiniais. Agentai rinko informaciją apie išeivius ir išeivijos organizacijas, mėgino užkirsti kelią galimai antisovietinei propagandai ir nelegalios literatūros platinimui. Muitinėje ir „Lietuvos“ viešbutyje buvo apžiūrimi atvykėlių daiktai. Visuose renginiuose – susitikimuose Vilniaus universiteto Istorijos institute, Valstybiniame radijo ir televizijos komiteje – užsienio lietuvius lydėjo ir stebėjo agentai. Be to, agentai svečių nepaleido iš akių ir laisvu laiku – kad jie nepamatytų to, ko nereikia. Siekiant parodyti sovietinės Lietuvos laimėjimus pakeisti išeivių nuomonę, turistams buvo sudaromos sąlygos apsilankyti pavyzdiniuose istorijos ir kultūros objektuose, rengiami įvairūs susitikimai. KGB norėjo šią viešnagę panaudoti propagandai. „Literatūroje ir mene“, „Kultūros baruose“, televizijos ir radijo laidose ketinta pateikti palankių išeivijos lietuvių atsiliiepimų apie sovietinę Lietuvą⁷¹. Be abejo, tokiais straipsniais buvo siekiama paskatinti išeivius artimiau bendrauti su Lietuva.

Agentai stebėjo ir kitas turistų grupes, atvykstančias į Lietuvą. Antai KGB šaltinis Aktyvistė (Aktivistka) gavo užduotį suteikti informacijos apie atvykstančius užsienio lietuvius. KGB domino jų veikla išeivijos organizacijose. Šaltinis atskleidė, kad dauguma turistų dalyvauja „Santaros-Šviesos“ veikloje, suteikė bendro pobūdžio žinių apie juos⁷². Aktyvistė taip pat perteikė turistų įspūdžius Lietuvoje. Būta ir neigiamų atsiliiepimų: išeiviams nepatiko, kad negalima aplankyti gimtųjų vietų⁷³. 1986 m. į Lietuvą atvažiavo grupė jaunuolių, dauguma – „Santaros-Šviesos“ nariai. KGB bendradarbis Markas turėjo pateikti grupės narių charakteristikas, jų planus Lietuvoje⁷⁴. Agentų informacija buvo tolesnių KGB veiksmų prieš šiuos išeivius pagrindas.

Galima daryti išvadą, kad išeivių turistinės kelionės į Lietuvą ir viešnagės joje buvo labai svarbios įgyvendinant operatyvinius KGB planus. Jos buvo panaudojamos siekiant gauti informacijos apie išeivijos lietuvių organizacijas. Jei pasirodydavo, kad pavyks asmenį užverbuoti, jam būdavo suteikiama galimybė dažniau lankytis Lietuvoje. Tačiau ne kiekvieną išeivį buvo siekiama užverbuoti. KGB ne mažiau vertino ir propagandinį šių viešnageių poveikį. Jos turėjo parodyti sovietinės sistemos laimėjimus, paskatinti išeivius artimiau bendradarbiauti su Lietuva.

KGB ir „Santaros-Šviesos“ spauda: pakenkti ir pasinaudoti. Spauda buvo ne tik svarbus informacijos šaltinis, bet ir galingas kovos įrankis, kurį naudojo tiek išeivija, tiek KGB ir komunistų partija. KGB naudojosi žurnalistais kaip agentais, prisidengdavo jų vardu įgyvendindamas savo tikslus. KGB siekė, kad tiek sovietinė, tiek išeivijos spauda būtų sovietinės propagandos ruporas ir išeivijos kompromitavimo priemonė. Tam panaudota ne tik vadinamoji pažangioji išeivių spauda, kurią rėmė SSRS, bet ir liberaliosios srovės išeivijos leidiniai, kurie buvo laikomi antisovietinės propagandos ruporu. Į KGB akiratį pateko „Santaros-Šviesos“ pozicijai prijaučiantys „Metmenys“, „Akiračiai“⁷⁵. Buvo stebimi su šiais leidiniais susiję asmenys (Z. Rekašius, L. Mockūnas ir kt.), net pradėtos jų operatyvinės bylos.

Sovietinė valdžia siekė pasinaudoti išeivijos spauda ir jos noru gauti daugiau informacijos apie Lietuvą. Todėl nenuostabu, kad KGB norėjo, jog „Akiračiuose“ atsirastų sovietams palankios informacijos: „į juos turėjo būti patalpinta objektyvi, mums naudinga informacija, kuri turėjo užkirsti kelią santariečių ideologinei diversijai šalies viduje“⁷⁶. Sovietinė valdžia taip pat buvo suinteresuota, kad išeivijos leidiniuose pasirodytų

palankių atsiliepimų apie išeivių viešnages Lietuvoje⁷⁷. Tokie straipsniai turėjo prisidėti prie sovietinės politikos propagandos. Sovietų diktatas ir tikslai atsiskleidžia iš pateikiamų pavyzdžių. Antai 1981 m. „Tėviškė“ gavo „Akiračių“ prašymą parengti straipsnių seriją apie LSSR mokslų akademiją. „Tėviškės“ pirmininkas Pranas Petronis sutiko šį prašymą išpildyti, nes laikė jį galimybe parodyti, kaip socialistinė santvarka sudaro sąlygas klestėti nacionalinėms kultūroms, mokslui ir plėtotis ekonomikai⁷⁸. Tačiau tada neleista gauti interviu iš lietuvių rašytojų Justino Marcinkevičiaus ir Jono Avyžiaus⁷⁹, nes tai jau būtų buvusi neoficiali, neapčiuota informacija. „Akiračiai“ mėgino laviruoti ir spausdinti kuo mažiau ideologiškai apdorotą medžiagą, pateikdavo alternatyvios informacijos⁸⁰. Tad leidinyje buvo ir nemažai sovietinės sistemos kritikos.

Vis dėlto „Akiračiuose“ pasirodė ir gana kontroversiškų straipsnių. Antai „Laisvoji Lietuva“ kritikavo „Akiračių“ interviu su Religinių reikalų tarybos įgaliotiniu Petru Anilioniu apie Katalikų bažnyčios padėtį Lietuvoje⁸¹. Iš jo galima susidaryti įspūdį, kad Lietuvoje dvasininkai ir tikintieji nepersekiojami. Vėliau „Akiračiuose“ buvo pateikta informacijos apie tikinčiųjų persekiojimą Lietuvoje. Vargu ar sovietai ką laimėjo šiuo interviu, bet, kaip teigia D. Dapkutė⁸², nelabai aiškus ir „Akiračių“ tikslas spausdinti tokius straipsnius.

KGB siekė panaudoti minėtus išeivijos leidinius pačiai „Santaros-Šviesos“ organizacijai, apskritai išeivijos veiklai diskredituoti. Pasitelkęs agentus Pirklių ir Matildą KGB planavo išspausdinti juose straipsnių prieš 1985 m. rengiamą Baltijos laisvės ir taikos kruizą. Jais norėta netiesiogiai pagrasinti, kad kruize dalyvaujantys išeiviai nebus įleisti į Lietuvą, o per agentą Reginą mėginta paskleisti gandą, esą laivas gali nuskęsti⁸³.

Nors KGB siekė pasinaudoti tiek „Akiračiais“, tiek „Metmenimis“, tačiau laikė šiuos leidinius antisovietine spauda ir mėgino užkirsti jiems kelią patekti į Lietuvą. Antai KGB mėgino infiltruoti agentą Tretjį į lietuvių klubą Lenkijoje. Ten jis turėjo perimti spaudos platinimo ir perdavimo kanalus⁸⁴. Į Lietuvą atvykstantys išeiviai būdavo tikrinami muitinėse ir viešbučiuose. Kaip minėta, taip buvo įkliuvęs ir Z. Rekašius. Sovietinis saugumas siekė sumenkinti ir paneigti „Santaros-Šviesos“ leidiniuose spausdinamą „netinkamą“ informaciją apie Lietuvą. KGB pastebėjo, kad „Akiračiuose“ ir „Metmenyse“ nuolat pasirodo Lietuvos menininkų veiklai skirtų straipsnių, kuriuose, jo nuomone, iškraipomi faktai. Tad reikėjo rengti kontrpropagandinius straipsnius ir mėginti perduoti juos per agentus⁸⁵.

Apibendrinant galima pasakyti, kad sovietinis saugumas išeivijos spaudą laikė antisovietine. Tačiau išeivių polinkis į kultūrinį bendradarbiavimą su Lietuva ir noras gauti informacijos iš Tėvynės sudarė KGB prielaidas vykdyti savo propagandines akcijas pasinaudojant išeivijos spauda. Vis dėlto ne visa informacija apie Lietuvą buvo gaunama vien oficialiais kanalais, tad „Santaros-Šviesos“ spauda nebuvo sovietinės propagandos ruporas. Galima daryti prielaidą, kad kartais išeivijos spaudos leidiniai prieš pačių išeivių valią ar dėl jų neatsakingumo tapdavo tiesioginės ar užslėptos sovietinės propagandos skleidėjais.

„Santaros-Šviesos“ kompromitavimas. Turizmas, sovietinių laimėjimų propaganda padėjo diskredituoti ir silpninti išeivijos politinę veiklą. SSRS ir JAV kultūrinius mainus KGB naudojo, kad neutralizuotų išeivijos bendruomenių veiklą, – tai pripažino ir už ryšius su okupuota Lietuva pasisakantys „Akiračiai“⁸⁶. KGB kompromitavimo tikslai apėmė ir „Santarą-Šviesą“.

„Kompromituoti „Santarą“ kaip antisovietinę organizaciją“⁸⁷ siekiama visuose KGB planuose, mininčiuose šią organizaciją. Vienas svarbiausių šio kompromitavimo tikslų buvo skiepyti „Santaros-Šviesos“ ir kitų išeivijos organizacijų tarpusavio nepasitikėjimą⁸⁸. Mokslų akademijos Antikomunizmo kritikos sektorius turėjo rengti straipsnius, neva atskleidžiančius „Santaros-Šviesos“ esmę⁸⁹. Siekiant kiršinti išeivijos organizacijas, griauti jas iš vidaus, buvo ketinama pasinaudoti trečiaisiais asmenimis. Tuo KGB norėjo parodyti, kad ne visi patenkinti „Santaros-Šviesos“ politika ir veikla. Buvo numatyta parengti anoniminį, neva federacijos nario parašytą straipsnį, atspindintį jo nusivylimą šios organizacijos darbu⁹⁰.

Kompromitavimo akcijų taikinyse buvo ne tik pati „Santaros-Šviesos“ federacija, bet ir žymūs jos veikėjai. Agentūrinuose-operatyviniuose planuose kompromitavimui tenka labai svarbi vieta – tai rodo ir sudarytas A. Štromo kompromitavimo ir politinio izoliavimo planas, kurį įgyvendinti buvo vienas svarbiausių KGB uždavinių⁹¹. KGB ketino surinkti A. Štromo pasisakymus ir paskelbti jį kompromituojantį straipsnį Vokietijoje leidžiamame žurnale „Nemuno kraštas“, nes manė, kad vietinėje spaudoje jį spausdinti netikslinga⁹². Tai akivaizdžiai rodo, kad šį veikėją norėta diskredituoti išeivių akyse. Sovietinis saugumas mėgino apšmeižti ir K. Drungą, paskleisdamas gandą, neva jis yra KGB agentas Popovas. 1957 m. KGB ketino išsiųsti laišką J. Karveliui, Europos pavergtųjų tautų organizacijos sekretoriui, ir Vakarų Vokietijos institucijoms su pateikiamais įtarimais, neva K. Drunga yra sovietinės žvalgybos agentas⁹³. Norint apjuodinti R. Sakadolskio vardą ir veiklą, buvo ieškoma ne tik jį, bet ir jo giminaičius kompromituojančios informacijos jų praeityje: renkamos žinios apie jų veiklą nepriklausomoje Lietuvoje,

vokiečių okupacijos metais ir kodėl jie pabėgo į Vakarus⁹⁴.

Mėginimas diskredituoti išeivijos politinę veiklą prisidėjo prie atskirų organizacijų, tarp jų ir „Santaros-Šviesos“, kompromitavimo, jėgų skaldymo. Buvusių KGB agentų knygos (Juozo Mikuckio (agento Tuvimo) „Šioje ir anoje pusėje“, Juozo Jakaičio „Išdavystės kelio“, Vytauto Alseikos (agento Oresto) „Trys dešimtmečiai emigracijoje“), dokumentų rinkinys „Faktai kaltina“ turėjo atskleisti neigiamus išeivių veiklos aspektus, jų santykius su JAV slaptosiomis tarnybomis, vidinius organizacijų prieštaravimus ir nesutarimus su kitomis organizacijomis⁹⁵.

Tačiau „Santara-Šviesa“ buvo naudojama siekiant diskredituoti kitas išeivijos organizacijas ar antisovietines jėgas Lietuvoje. Kartais patys išeiviai suteikdavo KGB tokią progą. Pro jo akis nepraslydo kritiški „Akiračių“ straipsniai apie „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“⁹⁶. Pasinaudota šių straipsnių teiginiais, esą „Kronikos“ leidėjai agresyviai elgiasi su valdžiai lojaliais kunigais ir tikinčiaisiais, falsifikuoja istorijos faktus ir taip suduoda smūgį Katalikų bažnyčiai Lietuvoje, kenkia šio leidinio autoritetui tarp išeivių ir jų politinių sluoksnių. Šiais straipsniais buvo siekiama kompromituoti „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“ šalies viduje⁹⁷. KGB piktdžiugiškai rengėsi „Akiračių“ redaktoriui Z. Rekašiumi nusiųsti padėkos raštą bei paskatinti panašiai rašyti ir toliau⁹⁸.

Sovietinis saugumas ieškojo menkausio preteksto, kad apjuodintų išeivijos veiklą. „Santara-Šviesa“ čia nebuvo jokia išimtis. Be to, ja buvo naudojama siekiant kompromituoti kitas išeivių organizacijas. Sovietinės realybės vaizdus liberaliosios išeivijos spaudoje KGB vertino kaip išeivijos politinės veiklos diskreditavimą. To nesuvokė nei „Akiračiai“, nei už kultūrinį bendradarbiavimą su Lietuva pasisakanti „Santara-Šviesa“.

KGB VEIKLOS VERTINIMAS IR POVEIKIS IŠEIVIJAI

KGB dokumentai puikiai atskleidžia sovietinio režimo siekį pasinaudoti suaktyvėjusiais ryšiais su Lietuva mėginant ne tik pagerinti savo įvaizdį, bet ir pakenkti išeivijai bei Lietuvos laisvinimo veiklai. KGB kreipė daugiau dėmesio į „Santarą-Šviesą“ ir jos „Veidu į Lietuvą“ programą, nes tai suvokė kaip galimybę lengviau ir laisviau veikti prieš visą išeiviją. KGB, ko gero, dėl to ir atsigręžė į jaunąją išeivių kartą, kuri, kitaip nei senoji, nebuvo tokia įtari ir priešiška sovietinei Lietuvai. Be to, jaunieji neįtaria tokios paniškos sovietinio saugumo baimės, kokią jautė senoji išeivių karta, pokario metais bėgusi nuo sovietinių represijų⁹⁹. Ar sovietinės valdžios ir KGB propagandinės, kompromitavimo ir agentūrinės akcijos pasinaudojant „Veidu į Lietuvą“ šūkiu buvo veiksmingos, įvertinti nelengva, per mažai yra alternatyvios informacijos. Tačiau KGB dokumentai, išeivijos spauda ir atsiminimai leidžia daryti kai kurias išvadas.

Sovietai visiškai kontroliavo oficialius kultūrinius ryšius. Jais KGB prisidengė organizuodamas savo agentūrinę, propagandinę veiklą. Todėl jų negalima vertinti taip teigiamai, kaip tai darė liberalioji išeivijos dalis. Be abejo, šie ryšiai išeiviams atvėrė naujas veiklos erdves. Jais prisidengdami, užsienio lietuviai mėgino nelegaliai įvežti į Lietuvą literatūros, spaudos, tačiau tai jiems ne visada pavykdavo. R. Sakadolskio pasvarstymai rodo, kad išeiviai suvokė tokios veiklos pavojų, galimas sankcijas ir persekiojimus, bet vis tiek mėgino nubrėžtas ribas peržengti. Išeiviai iš tikrųjų sprendė dilemą. Jie žinojo, kad turės atiduoti sovietinei valdžiai tam tikrą duoklę, kad Lietuvoje bus prižiūrimi saugumo agentų. R. Sakadolskis pripažįsta, kad šiuose ryšiuose būta grėsmės ir pavojaus, bet visus nepatogumus atsivėrė bendravimas

su tautiečiais. Jis teigia, kad svarbiausia buvo pasverti, įvertinti galimus pavojus ir tokių santykių naudą¹⁰⁰.

Sovietiniam saugumui tik iš dalies pavyko pasinaudoti glaudesniais išeivijos ir Lietuvos ryšiais. Išeivijos spaudos atsiliepimai apie lietuvių menininkų viešnages Amerikoje „Santaros-Šviesos“ kvietimu buvo sutikti su įtarumu, sukėlė tarp išeivių trintį ir diskreditavo šią organizaciją. V. Adamkus prisimena, kad „Santara-Šviesą“ buvo vadinama bolševikų tarnaitė, kaltinama, kad „sunkiai serga, komunizmo bacilų apkrėsta“¹⁰¹. „Federacijos kolaboravimas su okupantų statybiniais nedaro jiems garbės nei parodo jų išmintį“, – griežtai įvertino organizacijos veiklą „Dirva“¹⁰². KGB palaikė tokią neigiamą nuomonę. Tačiau užsienio lietuvių tarpusavio priešprieša nebuvo tokia didelė ir lemtinga, kad galutinai suskaldytų išeiviją, – tai pripažįsta ir KGB¹⁰³.

Išeivių atsiliepimai apie išvyką į Lietuvą rodo, kad propagandinis poveikis nebuvo labai didelis¹⁰⁴. Išeiviai buvo nepatenkinti šiomis kelionėmis dėl jų metu brukamos propagandos, įkyraus dėmesio ir prastos paslaugų kokybės¹⁰⁵. R. Sakadolskis taip pat abejoja sovietinės propagandos veiksmingumu. Žmonės atvykdavo į Lietuvą su išankstiniu požiūriu į sovietinę sistemą ir dalyvavimą įvairiuose renginiuose suvokė kaip savotišką duoklę. Juk atvirai atsakęs tam paklusti, kitą kartą galėjai būti neįleistas į Lietuvą¹⁰⁶. Negalima atmesti ir minties, kad nebuvo tokio asmens, kuriam sovietinė propaganda nebūtų padariusi įspūdžio. Įvairiai galima vertinti ir palankius išeivių pasisakymus sovietinėje ir išeivijos spaudoje apie lankymąsi Lietuvoje. Straipsniai sovietinėje spaudoje galėjo būti tik mandagumo gestas norint, kad nebūtų užkirstas kelias kitąkart atvykti į Lietuvą. Tačiau išeivijos spaudoje pasirodančios idiliškos publikacijos iš Lietuvos galėjo klaidinti išeivius. Aišku, ne visa

„garbė“ dėl to tenka sovietiniam saugumui. Kai kurie išeivių straipsniai rodo, kad buvo autorių, kurie elgėsi gana neatsakingai, lengvabūdiškai ir trumparegiškai. KGB nebuvo visagalis, bet tokia neatsargi veikla suteikė jam progą pakenkti Lietuvos laisvinimui.

Sunkiausia atsakyti, kiek saugumui pavyko pasinaudoti šiais ryšiais agentams verbuoti ir infiltruoti. Išsiplėtęs kultūrinis bendradarbiavimas buvo palanki terpė agentų veiklai ir verbavimui išeivijoje. Galimybė išvykti į užsienį neretai būdavo nemenkas motyvas sutikti būti užverbuotam; tuo galėjo susigundyti tiek Lietuvoje gyvenantys lietuviai, tiek ir išeiviai. KGB dokumentai atskleidžia, kad svarbiausia verbuojant buvo turizmo terpė. Tačiau organizuoti ir dirbti agentūrinį darbą tarp išeivių, kurie pasisakė prieš oficialius ryšius su Lietuva, buvo kur kas sunkiau.

Apibendrinant galima pasakyti, kad išeiviai tik iš dalies gebėjo įvertinti KGB galimybes ir metodus. Jie nežinojo, kaip plačiai KGB siekia pasinaudoti kultūrinio bendradarbiavimo ryšiais, kad pakenktų išeivijai. Manytina, kad asmeniniai, o ne oficialūs santykiai buvo saugesni ir ne mažiau naudingi Lietuvos laisvinimo veiklai. Turbūt labiausiai KGB pasisekė panaudoti šiuos ryšius siekiant kompromituoti išeiviją ir jos organizacijas bei propaguojant sovietinį gyvenimą.

IŠVADOS

Nors išeivius vienijo bendras tikslas atkurti Lietuvos nepriklausomybę, tačiau neišvengta nesutarimų, kaip tai įgyvendinti. „Santara-Šviesą“ šio tikslo norėjo siekti pasinaudodama glaudesniu kultūriniu bendradarbiavimu su sovietine Lietuva. Tačiau tam neišvengiamai reikėjo užmegzti ryšius su okupacinės valdžios struktūromis. LKP ir KGB siekė

pasinaudoti išeivių tarpusavio nesutarimais ir liberaliosios išeivijos noru glaudžiau bendrauti su sovietine Lietuva, kad pakenktų pačiai „Santarai-Šviesai“ ir visai Lietuvos laisvinimo veiklai. Tad sovietinis režimas, nepaisydamas gaunamos naudos, neigiamai vertino „Santaros-Šviesos“ organizaciją, jos veiklą ir „Veidu į Lietuvą“ programą.

KGB panaudojo turizmą, kultūrinius mainus, spaudos galimybes, asmeninius ryšius agentūriniams, operatyviniams ir propagandiniams tikslams. Pasitelkę šias priemones, jis siekė priartėti prie „Santaros-Šviesos“ vadovybės, aktyviausių jos narių, spaudos leidinių, kad atitrauktų nuo politinės veiklos, plėstų sovietinės sistemos šalininkų gretas, diskredituotų politinę išeivijos veiklą ir skaldytų išeivių jėgas.

Liberaliosios krypties išeivija deklaravo suvokianti KGB keliamus pavojus, esanti atspari sovietinio saugumo užmačioms ir ypač

propagandai. Tačiau KGB dokumentai ir išeivijos spauda rodo, kad užsienio lietuviams ne visada pasisėkė išvengti KGB pinklių. Kelios KGB verbavimo akcijos buvo sėkmingos. Tačiau KGB nepavyko visiškai užkirsti kelio nelegaliam literatūros judėjimui tarp Vakarų ir Lietuvos. Išeivijos leidiniuose neišvengta sovietinei valdžiai palankių straipsnių, kurie tikrai neprisidėjo prie Lietuvos laisvinimo. Tačiau daugeliu atvejų galima kalbėti tik apie nesąmoningą „Santaros-Šviesos“ veikėjų bendradarbiavimą su sovietiniu režimu ar talkininkavimą jam. Išeiviai ne visai suvokė KGB ir LKP planų, ketinimų mastą. KGB ir sovietiniai propagandistai kur kas plačiau traktavo propagandą. Ji neretai buvo panaudojama išeivijai kompromituoti. Nors glaudesni Lietuvos ir liberaliosios krypties išeivių ryšiai palengvino KGB darbą tarp išeivių, vis dėlto jam nepasisėkė įgyvendinti visų užsibrėžtų tikslų.

Nuorodos

¹ *Santara-Šviesa: 25 metų sukaktuvinis leidinys*, ats. red. V. Adamkus, Chicago, 1979.

² L. Donskis, *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*, Vilnius, 2005. E. Aleksandravičius, D. Dapkutė (sud.), *Vytautas Kavolis: Nepriklausomųjų kelias*, Vilnius, 2006; V. Adamkus, *Likimo vardas – Lietuva*, Kaunas, 1998.

³ P. Zundė, „Ar mūsų kelias veda į laisvę?“, *Metmenys*, 1965, Nr. 10; H. Žemelis, „Mes esame dešimtmečiais atsilikę nuo gyvenimo“, *ibid.*, Nr. 9; V. Rastenis, „Ryšiai su Lietuva. Tarp optimistų vilčių ir pesimistų gąsdinimų“, *Akiračiai*, 1971, Nr. 2; to paties, *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos*, Vilnius, 2004; Z. Rekašius, „Apie bendruomenę ir ryšius su Lietuva“, *Akiračiai*, 1979, Nr. 1; A. Hermanas, „Apie ryšius su Lietuva“, *ibid.*, 1974, Nr. 5; A. Pykalis, „Santykių su tauta problematikos priežastys ir krepšininkų išvyka Lietuvon“, *Metmenys*, 1968, Nr. 15; A. Kairys, „Bendravimas ir bendradarbiavimas su komunistų pavergta Lietuva“, *Į laisvę*, 1974, Nr. 60; K. Skrupskelis, „Kas veidu į Lietuvą buvo atsiskūkęs?“, *ibid.*, 2006, Nr. 153; „Lietuvių

lankymasis į pavergtą kraštą ir jo nauda tautai“, *ibid.*, 1968, Nr. 43; „Lietuvos baimė“, *Akiračiai*, 1975, Nr. 2; B. Raila, „Apie „Tėviškės“ nesvetingumą“, *Tamsiausia prieš aušrą*, Chicago, 1960; V. Alksninis, „Maskva mūsų susiskaldymo siekia, o mes patys jį vykdomė“, *Akiračiai*, 1969, Nr. 10; „Apie bendruomenę ir ryšius su Lietuva“, *ibid.*, 1979, Nr. 1; A. B., „Išeivių santykiai su tauta“, *Aidai*, 1968, Nr. 1; V. Trumpa, „Kova prieš savuosius“, *Akiračiai*, 1972, Nr. 5.

⁴ L. Mockūnas, „Lietuvių išeivijos ir krašto santykių dinamika“, *Baltų forumas*, 1985, t. 2, Nr. 1; to paties, „Tėviškės“ slenkstis“, *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, Vilnius, 1996; to paties, „Knygų kelias į Lietuvą“, *Metai*, 1992, Nr. 12; to paties, „Kultūrinės infiltracijos pradžia – 1967 m. išeivijos krepšininkų išvyka į Lietuvą“, *Akiračiai*, 1998, Nr. 7–9; to paties, „Nuo laisvės kovotojų sąjungos iki „Santaros-Šviesos“, *Kultūros barai*, 1993, Nr. 8/9.

⁵ A. Streikus, „Sovietų valdžios darbas su išeivija: manipuliavimas kultūriniais ryšiais“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2006, Nr. 4–5; to paties, „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinį ryšių projektas“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, Nr. 20.

⁶ S. Vėlavičienė, „Išeivijos spauda Lietuvoje per penketą sovietinio draudimo dešimtmečių“, *Knygotyra*, 2005, Nr. 44; tos pačios, „KGB Censorship and Surveillance of Publications by Lithuanians Émigrés in North America during Five Decades of the Cold War“, *Lituanus*, 2009, Vol. 55, Nr. 3.

⁷ D. Dapkutė, *Lietuvių išėivijos liberaliosios srovės genėzė*, Vilnius, 2002.

⁸ D. Dapkutė, „Akiračių“ ryšiai su okupuota Lietuva“, *Oikos*, 2009, Nr. 1, tos pačios, „Kas mes esame? Arba kam tarnauja „Akiračiai“?“, *Akiračiai*, 2008, Nr. 6/7.

⁹ D. Juodis, „Destrukcinis KGB veikimas prieš „Santara-Šviesą“ XX a. septintąjį–devintąjį dešimtmetį“, *Oikos*, 2009, Nr. 1; to paties, „KGB ir „Santara-Šviesą“: insinuacijos ir archyviniai faktai“, *Akiračiai*, 2008, Nr. 8.

¹⁰ Z. Rekašius, „Apie agentus ir agentėlius“, *ibid*, 2008, Nr. 4; to paties, „KGB agentai „Santaroje-Šviesoje“, <http://www.akiraciai.lt> [žiūrėta 2010 m. sausio 5 d.].

¹¹ Z. Rekašius, „Aš, pasirodo, buvau KGB agentas“, *Akiračiai*, 2000, Nr. 5; A. Anušauskas, „Dar kartą apie iliustraciją“, *ibid*, Nr. 7; Z. Rekašius, „Kiek „agentų“ telpa po viena KGB kepure“, *ibid*.

¹² K. Almenas, „Dar šiek tiek apie agentus ir jų verbuotojus“, *ibid*, 2008, Nr. 6/7.

¹³ *Lietuva 1940–1990 m.: Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2007; J. Banionis, *Lietuvos laisvinimo veikla 1975–1990 m.*, Vilnius, 2002.

¹⁴ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje: slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008; to paties, „Agentai, kurių nepalies iliustracija, arba Ko nepasakė Mitrochinas“, *Ekstra*, 2000, Nr. 8.

¹⁵ „Apie bendruomenę ir ryšius su Lietuva“, *Akiračiai*, 1979, Nr. 1, p. 9.

¹⁶ V. Adamkus, *op. cit.*, p. 73.

¹⁷ L. Donskis, *op. cit.*, p. 67.

¹⁸ V. Adamkus, *op. cit.*, p. 73.

¹⁹ Straipsnio autorės 2009 m. gruodžio 2 d. interviu su R. Sakadolskiu.

²⁰ D. Dapkutė, *Lietuvių išėivijos liberaliosios srovės genėzė*, p. 272.

²¹ V. Trumpa, *op. cit.*, p. 1.

²² V. Rastenis, *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos*, p. 379.

²³ D. Dapkutė, *Lietuvių išėivijos liberaliosios srovės genėzė*, p. 145.

²⁴ Straipsnio autorės 2009 m. gruodžio 2 d. interviu su R. Sakadolskiu.

²⁵ D. Kamičaitis, „Lietuvių katalikų ir liberalų

ideologiniai skirtumai egzilyje“, <http://www.iseivijosinstitutas.lt/get.php?>

²⁶ K. Skrupskelis, *op. cit.*, p. 21.

²⁷ S. Vėlavičienė, „Išeivijos spauda Lietuvoje per penketą sovietinio draudimo dešimtmečių“, p. 200.

²⁸ A. B., „Išeivių santykiai su tauta“, *Aidai*, 1968, Nr. 1, p. 38–39.

²⁹ „Bendravimas ir mainai su okupuota Lietuva“, *Lietuvių dienos*, 1970, Nr. 5, 6, 8.

³⁰ *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*, red. R. Vaigauskas, Vilnius, 1992, p. 11.

³¹ LSSR KGB 1969 m. darbo ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 372, l. 34.

³² LSSR KGB darbo su JAV išėivijos organizacija „Santara-Šviesą“ svarbiausių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, 1972–1974 m., *ibid*, ap. 3, b. 689, l. 264–265.

³³ B. Genzelis, „Imperijos slaptosios tarnybos Lietuvoje jos griūties metais“, www.akiraciai.lt

³⁴ *Lietuva 1940–1990 m.: Okupuotos Lietuvos istorija*, p. 481.

³⁵ A. Streikus, „Sovietų Lietuva ir išėivija: kultūrinių ryšių projektas“, p. 46.

³⁶ A. Streikus, „Sovietų darbas su išėivija“, p. 166.

³⁷ Apie darbą atskiriant „Santaros-Šviesos“ vadovybę nuo reakcinės išėivijos, LYA, f. K-35, ap. 2, b. 362, l. 1–2.

³⁸ LSSR KGB darbo su JAV išėivijos organizacija „Santara-Šviesą“ svarbiausių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, 1970 m., *ibid*, f. K-1, ap. 3, b. 674, l. 66.

³⁹ Straipsnio autorės 2009 m. gruodžio 2 d. interviu su R. Sakadolskiu.

⁴⁰ „Santara-Šviesą“ ir kiti“ (KGB parengtas straipsnis), LYA, f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 62.

⁴¹ A. Streikus, „Sovietų Lietuva ir išėivija: kultūrinių ryšių projektas“, p. 49.

⁴² LSSR KGB darbo su JAV išėivijos organizacija „Santara-Šviesą“ svarbiausių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, 1970 m., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 674, l. 76.

⁴³ „Santara-Šviesą“ ir kiti“ (KGB parengtas straipsnis), *ibid*, f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 60.

⁴⁴ B. Genzelis, *op. cit.*

⁴⁵ LSSR KGB darbo su JAV išėivijos organizacija „Santara-Šviesą“ svarbiausių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, 1972–1974 m., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 689, l. 270–271.

⁴⁶ LSSR KGB darbo stiprinant kovą su išėivijos organizacijomis ir mažinant užsienio specialiųjų tarnybų galimybes jas panaudoti priešiškos ak-

cijose svarbiausių priemonių planas, *ibid.*, b. 660, l. 219.

⁴⁷ LSSR KGB kovos su JAV specialiosiomis tarnybomis kontržvalgybinių priemonių planas „Kedras“, 1979–1981 m., *ibid.*, b. 765, l. 100.

⁴⁸ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 2 „Apsimetėliai“, 1986–1988 m., *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 43.

⁴⁹ LSSR KGB informacija apie planuojamą akciją prieš „Santara-Šviesą“ panaudojant agentą Kalvį, *ibid.*, b. 203, l. 48.

⁵⁰ SRSR KGB 5-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo plk. K. Piastolovo 1978 m. vasario 9 d. raštas LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininkui E. Baltinui dėl užduoties agentui Kalviui, *ibid.*, l. 41.

⁵¹ Užduotis agentui Kalviui, *ibid.*, l. 44–45.

⁵² LSSR KGB informacija apie darbą, atliktą su agento Kalvio pagalba, *ibid.*, l. 53.

⁵³ KGB parengto straipsnio „Santara-Šviesą“ ir kiti“ projektas, *ibid.*, b. 323, l. 62–63.

⁵⁴ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje*, p. 149–150.

⁵⁵ LSSR KGB 5-ojo skyriaus agentūrinių-operatyvinių priemonių planas „Paveldėtojas“, LYA, f. K-35, ap. 2, b. 169, l. 41–43.

⁵⁶ Pažyma apie KGB 5-osios tarnybos prižiūrimą darbo su Paveldėtoju planą Nr. 283, *ibid.*, l. 35.

⁵⁷ LSSR KGB pažyma pagal medžiagą, gautą panaudojus „T“ ir „S“ literines priemones, *ibid.*, l. 119–120.

⁵⁸ LSSR KGB darbo su Paveldėtoju agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 1935, *ibid.*, l. 103–105.

⁵⁹ Pažyma apie E. Juodvalkytės lankymąsi Lietuvoje, *ibid.*, b. 102, l. 70–72.

⁶⁰ LSSR KGB 1976 m. gegužės 31 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 298 „Judita“, *ibid.*, l. 115.

⁶¹ LSSR KGB 1989 m. balandžio 7 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 298 „Judita“, *ibid.*, l. 323.

⁶² LSSR KGB 1976 m. kovo 9 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 298 „Judita“, *ibid.*, l. 104.

⁶³ LSSR KGB nutarimas dėl M. Drungos išankstinio tyrimo bylos, *ibid.*, b. 72, l. 1–2.

⁶⁴ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių, taikomų dirbant su turistais iš JAV, planas, *ibid.*, b. 323, l. 124.

⁶⁵ Agento Kazio 1987 m. birželio 9 d. agentūrinis pranešimas, *ibid.*, b. 72, l. 33–35.

⁶⁶ LSSR KGB pažyma apie JAV lietuvių išeivijos atstovus K. ir M. Drungas, *ibid.*, l. 41–43.

⁶⁷ LSSR KGB darbo su Doktoru agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 2055, *ibid.*, l. 27–30.

⁶⁸ LSSR KGB darbo su Profesoriumi agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 1212, *ibid.*, b. 165, l. 78.

⁶⁹ LSSR KGB pažyma apie darbą su Profesoriumi, jam 1987 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. lankantis Lietuvoje, *ibid.*, l. 101–102.

⁷⁰ V. Adamkus, *op. cit.*, p. 120–129.

⁷¹ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių, taikomų dirbant su turistais iš JAV, planas, LYA, f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 120–124.

⁷² Agentės Aktyvistės agentūrinis pranešimas, *ibid.*, b. 62, l. 32–38.

⁷³ LSSR KGB pažyma apie pokalbį su Aktyviste, *ibid.*, l. 8.

⁷⁴ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių, taikomų dirbant su turistais iš JAV, planas, *ibid.*, b. 323, l. 120.

⁷⁵ „Santara-Šviesą“ ir kiti“ (KGB parengtas straipsnis), *ibid.*, l. 69.

⁷⁶ *Ibid.*, l. 62.

⁷⁷ LSSR KGB darbo su Profesoriumi agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 1212, *ibid.*, b. 165, l. 78.

⁷⁸ A. Streikus, „Sovietų valdžios darbas su išeivija“, p. 167.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 54.

⁸⁰ D. Dapkutė, „Akiračių“ ryšiai su okupuota Lietuva“, p. 105.

⁸¹ M. Blynas, „Pasitarnavimas sovietų politikai“, *Laisvoji Lietuva*, 1980, rugpjūčio 21; *Akiračiai*, 1980, Nr. 9, p. 3.

⁸² D. Dapkutė, „Akiračių“ ryšiai su okupuota Lietuva“, p. 103.

⁸³ „Santara-Šviesą“ ir kiti“ (KGB parengtas straipsnis), LYA, f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 63–64.

⁸⁴ A. Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija...“, p. 48.

⁸⁵ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 2 „Apsimetėliai“, 1986–1988 m., LYA, f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 46

⁸⁶ D. Dapkutė, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*, p. 255.

⁸⁷ LSSR KGB darbo su JAV išeivijos organizacija „Santara-Šviesą“ svarbiausių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, 1972–1974 m., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 689, l. 265.

⁸⁸ LSSR KGB darbo su JAV išeivijos organizacija „Santara-Šviesa“ svarbiausių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, 1970 m., *ibid.*, b. 674, l. 67–69.

⁸⁹ LSSR KGB darbo su JAV išeivijos organizacija „Santara-Šviesa“ svarbiausių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, 1972–1974 m., *ibid.*, b. 689, l. 267.

⁹⁰ *Ibid.*, l. 273–276.

⁹¹ SSRS KGB 5-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. N. Goluško atsakymas į LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pplk. E. Baltino 1978 m. lapkričio 28 d. raštą Nr. 5/9975, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 188, l. 35.

⁹² LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 467 „Pitonas“, *ibid.*

⁹³ LSSR KGB pažyma dėl Popovo archyvinės bylos formuliario Nr. 141, *ibid.*, b. 72, l. 16–18.

⁹⁴ LSSR KGB 5-ojo skyriaus agentūrinių-operatyvinių priemonių planas „Paveldėtojas“, *ibid.*, b. 169, l. 41–43.

⁹⁵ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Nr. 2 „Apsimetėliai“, 1986–1988 m., *ibid.*, b. 323, l. 45–47.

⁹⁶ Z. Rekašius, „Keisti reiškiniai LKB kronikoje“, *Akiračiai*, 1985, Nr. 3, p. 1, 13; to paties, „Katakombininkai ir hierarchininkai“, *ibid.*, Nr. 4, p. 1, 7, 8.

⁹⁷ „Santara-Šviesa“ ir kiti“ (KGB parengtas straipsnis), LYA, f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 69.

⁹⁸ A. Streikus, „Sovietų valdžios darbas su išeivija“, p. 167.

⁹⁹ K. Almenas, *op. cit.*

¹⁰⁰ Straipsnio autorės 2009 m. gruodžio 2 d. interviu su R. Sakadolskiu.

¹⁰¹ V. Adamkus, *op. cit.*, p. 73–74.

¹⁰² „Santariečiai ir svečiai iš okupuotos Lietuvos“, *Dirva*, 1985, rugsėjo 26; LYA, f. K-35, ap. 3, b. 169, l. 46-1.

¹⁰³ LSSR KGB darbo su JAV išeivijos organizacija „Santara-Šviesa“ svarbiausių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, 1970 m., *ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 674, l. 66.

¹⁰⁴ „Gimtasis kraštas ir bumeranginė propaganda“, *Akiračiai*, 1986, Nr. 1, p. 3.

¹⁰⁵ „Nepatenkinti jaunais svečiais“, *ibid.*, 1976, Nr. 6, p. 1.

¹⁰⁶ Straipsnio autorės 2009 m. gruodžio 2 d. interviu su R. Sakadolskiu.

Gauta 2010 04 06

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Didžioji g. 17/1, Vilnius

Kristina Burinskaitė

THE ROLE OF PROGRAMME “FACING LITHUANIA” IN THE KGB ACTION PLANS AGAINST “SANTARA-ŠVIESA”

Summary

Struggle with Lithuanians émigré political activity was one of the main targets and aims of the Soviet occupational regime. KGB used a wide range of methods from agent activity to slander actions in the press against the main émigré organizations, their press and the most active personalities. Liberal émigré organization in the USA “Santara-Šviesa”, established in 1957, wished to apply the milder rules for traveling to and back from the Soviet Union as the opportunity for cultural and personal contacts, first of all making closer contacts with the Lithuanian intelligentsia, to know better a situation in Lithuania and to use those connections for transporting illegal literature. Soviet government and KGB wanted to use those connections for neutralisation of political émigré activity, to legalise their power and enlarge the number of their supporters. That is why those contacts were controlled and dictated by the Soviet side, and emigrants, understanding this, tried to escape those traps.

KGB saw “Santara-Šviesa” as a threat to the Soviet system, as another organization, however, wanted to use their contacts with the Lithuanians against “Santara-Šviesa”, to split the emigrant organizations and cause damage to the émigré activity. To implement that task, it used such measures like: recruitment of agents, infiltration of agents into the organization, to discredit “Santara-Šviesa” using mass media, propaganda of Soviet achievements as a discredit of émigré activity. Tourism, cultural exchange, personal contacts and other means were used to achieve those targets. Although emigrants stated that they understood and saw the danger and declared that they could resist Soviet propaganda, this research states that it is true just in part, however, KGB could not manage to implement all their tasks.